

Біографістика вітчизняної історико-правової науки 1920-х років: підсумки та перспективи

У наш час традиційні підходи до вивчення історії правознавства як науки у значній мірі вичерпані, що вимагає першочергового дослідження історії науки як певного соціального феномену в широкому соціально-політичному контексті. Одним з дієвих шляхів нових підходів є аналіз історії науки у персонолінійному вимірі. Адже в кінцевому підсумку саме у творчості конкретних вчених втілюється реальний поступ наукового знання, а їх життя, науково-дослідна, науково-організаційна, науково-педагогічна та громадська діяльність віддзеркалюють роль науки в житті суспільства.

Хронологічно наш аналіз присвячено 1920-м рокам, що традиційно вважаються „золотим віком” національної історико-правової науки. Досвід небувалого прирощення наукового знання зусиллями науковців різних поколінь, напрямків і наукових шкіл та неабиякий вплив національної історико-правової науки на соціокультурні процеси відзначався ще в радянські часи [1, С.14-30].

В цьому плані достатньо згадати працю академіка Б.М.Бабица „Очерк развития правовых исследований в Украинской ССР; 1919-1984г.г.”. В ній узагальнено значний фактичний матеріал, подано характеристику діяльності раніше практично замовчуваних інституцій, в першу чергу академічних комісій. Причому вчений чи не перший зумів довести доречність тодішньої структури академічної правової науки і спростувати звинувачення у „феодалізмі”, „буржуазному індивідуалізмі” організаційної структури 1920-х років. Нарешті, він подав сміливу характеристику наукової і науково-організаційної діяльності видатних істориків-правознавців М.Василенка, С.Дністрянського, О.Левицького, М.Максименко, О.Малиновського [2, С.20-34].

Декілька зауважень щодо метрологічних та персонолінійних підвалин аналізу історії національної історико-правової науки. Вивченням соціальних, наукознавчих закономірностей функціонування науки займається соціальна історія науки, що з середини 1980-х років стала повноправною галуззю наукового знання. Її метою є пізнання тенденцій поступу науки у системі “наука-суспільство” залежно від взаємозв’язків науки з іншими суспільними утвореннями, розвитком самої науки та зміною її соціальних функцій.

Соціальність науки та її соціальна детермінація розглядається авторами як форма і наслідок впливу суспільства і культури. Взаємодія науки і суспільства аналізується як синтез соціально-політичних і соціокультурних впливів. До зовнішніх чинників зараховані тип суспільства з політичним режимом і соціально-економічним підґрунтям, суспільна свідомість і ментальність, наукова політика держави і "соціальне замовлення" науці, загальна наукова система, статус вченого. Вони в кінцевому підсумку визначають функціонування науки як соціального інституту, створюють той реальний соціальний простір і соціальний час, в яких живе та діє вчений.

Зауважимо, що детермінація не вичерпує всі види взаємодії. Вона є відносною необхідністю, оскільки доповнюється вірогідними, випадковими і нелінійними зв'язками. Включення суб'єкта в соціальну детермінацію науки надає їй соціокультурних і біографістичних ознак. В цьому випадку доречно наголосити, що останнім часом в Україні значно поживавилась розробка теоретико-методологічних та методичних підвалин національної біографістики. Під керівництвом Інституту біографічних досліджень Національної Бібліотеки України ім. Вернадського (директор – проф., докт. іст. наук В.С.Чишко) розгорнулася велика наукова робота по створенню Національного біографічного словника, причому розроблено його концептуальні засади з урахуванням як історичного досвіду, так і реалій сьогодення [3]. Отже, в світлі вищенаведеного наша конференція є актуальною як з теоретичного, так і практичного боку.

Все вищесказане переконливо, на думку авторів, свідчить, що існуючий методологічний інструментарій дозволяє об'єктивно дослідити біографії видатних вчених. Зрозуміло й те, що застосовувати ці підходи без врахування вже існуючого в наукознавчій літературі доробку некоректно і, якщо виходити з духу нашого реалістичного часу, нераціонально.

Перші спроби пресонолінійного дослідження української історико – правової науки часів українізації були зроблені у 1920 – ті роки. Так, Д.Дорошенко в праці “Огляд української історіографії” [5] проаналізував творчий доробок праць старшої та середньої генерації вчених з точки зору обстоювання державницьких концепцій. Проте обстоювання ним суто внутрішньо наукових (гносеологічних по суті) наукознавчих концепцій звело біографістику до розвитку думок, ідей, концепцій. Аналіз взаємодії у системі “суспільство – наука” і відповідно соціокультурні координати розгляду дозволив М.Грушевському і М.Василенку значно розширити проблематику, поставити питання про роль вченого у функціонуванні науки як соціального інституту [5].

Так, М.Грушевський ближче за інших сучасників підійшов до системної оцінки ролі окремих вчених в поступі науки і культури, довів необхідність для повноцінного соціокультурного функціонування науки органічного поєднання кадрового потенціалу різних генерацій дослідників. Із соціальних функцій історико – юридичного знання академік виділяв його роль у перетворенні України і українського народу в суб'єкт історії, відзначав його чільне місце у формуванні національної державності.

Наголосимо, що в ті часи відбувався досить складний і до кінця невивчений процес інституалізації українського історико – правового знання. Значна кількість сюжетів з історії держави і права України розроблялась власне істориками і в історичних науково – дослідних структурах. В цьому плані доречно згадати два красномовних факти. Відомий дослідник історії держави і права України Л.Окиншевич вчився в аспірантурі при Науково – дослідній кафедрі історії України ВУАН під керівництвом М.Грушевського, а при обговоренні кандидатури М.Слабченка у дійсні члени ВУАН наукова громадськість не змогла остаточно визначитись щодо його спеціалізації: одна

частина вчених вважала його правознавцем, друга – істориком. Тому і в нашій розповіді мова піде не лише про історико – юридичні, а й про суто історіографічні праці.

Відомий український вчений і громадсько - політичний діяч О.Гермайзе виділив роль послідовників М Грушевського в обстоюванні концепцій “окремішності історичного процесу українського народу”, яку вважав вершиною національної історіографії та основою її подальшого розвитку. Вчений привітав зусилля М.Слабченка, В.Романовського і Л.Окиншевича по творенню соціально – економічного наукового напрямку, що дозволяло підвести економічне підґрунтя під історію української державності [6].

Сучасники започаткували традицію виділення у 1920 – х роках історико – юридичних шкіл М.Василенка і М.Слабченка, вбачаючи їх наслідком наукової (організаційної, педагогічної, дослідницької) діяльності лідера. Виділили вони й певну суму ознак наукової школи – дослідницький осередок, учні, друкований орган. Проте питання оцінки ролі шкіл в поступі знання не ставилось [7].

Отже, вже у 1920 – і роки в межах песонолінійного вивчення поступу національної історико – юридичної науки було накопичено чималий фактографічний та оціночний матеріал. Зроблено спроби оцінити роль ряду вчених у розвитку науки і культури. Водночас дійсно наукові, передусім соціокультурні, підходи в оцінках не стали домінуючими, оскільки на перший план виступали політичні та групові пріоритети. На жаль, ця сумна традиція залишається неподоланою до сьогодні. Природно, що політизація оцінок ролі вчених стала домінуючою в радянські часи. Особливо діставалось противникам більшовизму та репресованим, погляди та діяльність яких кваліфікувались як політично ворожі, антинародні та антинаукові.

Але ми далекі від однозначних оцінок біографістики радянських часів. В роки ідеологічного диктату накопичувався фактаж, писались цікаві книжки, робились цікаві висновки, подавались виважені оцінки. Скажімо, у післясталінський час з’явилися перші біографічні замітки про деяких науковців, які пережили репресії.

Проте спроби переглянути політичні штампи щодо окремих дослідників без зміни концептуальних засад історії національної культури та науки в цілому виявились марними. Адже в умовах панування сумнозвісних класовості та партійності важко було доводити спадковість між радянською наукою та діяльністю вчених 1920 – х років.

До часів перебудови по суті були чинними одіозні партійні рішення та сталінські штампи, наукові праці 1920 – х років зберігались у спецсховищах, більшість дослідників залишалась “ворогами народу”. В працях згадувалась ідеологічно безпечний ряд дослідників з відповідними застереженнями про їх “помилки в оволодінні марксизмом”. Відносно дослідників, які пережили репресії, склалася дивна, як на здоровий глузд, ситуація. Вони нібито були і водночас не існували для радянської науки. Наприклад, В.Романовський

працював з 1947 р. У Ставрополі, продовжував розпочаті у 1020 – ті роки дослідження, в Україні зрідка публікувались праці вченого та замітки про нього [8]. Але в Україну він не повернувся. У другому виданні УРЕ про нього “забули” згадати, та при нагоді закинути йому “помилки” не забували.

Відомо, що українські вчені за радянської доби писали з оглядкою на Москву, звідки надходили неоднозначні імпульси. Так, звідти лунали заклики системно вивчати історію науки, там високо оцінювали репресованого академіка М.Слабченка [9, с. 93-94]. Проте більшість російських метрів неадекватно реагувала на спроби реабілітації прихильників держави і права України.

Кригу почали ламати науковці діаспори. Розрив між дослідниками в УРСР і в діаспорі намітився ще у 1920 – ті роки. Безумовно, нестача літератури, опублікованих та архівних джерел негативно позначилась на її працях, але це стимулювало ретельне вивчення праць вчених 1920 – х років, пошук джерел в західних бібліотеках та архівосховищах, збирання мемуарів. Наголосимо, що вони користувались двома принциповими перевагами порівняно з радянськими істориками – свободою і зв’язками із світовою наукою.

Так, “Енциклопедія українознавства” відкрила реальну історію науки 1920 – х років, була майже 40 років основним джерелом інформації з проблеми і не втратила сили до наших днів. Йдеться про ретельно зібраний та узагальнений величезний масив фактів – біографії вчених, відомості про склад наукових установ, наукових центрів, шкіл і напрямків. Вже за час публікації енциклопедії зменшилась політизація оцінок у бік об’єктивності.

Численні статті про життя і діяльність істориків продовжили традиції персона лінійного вивчення української науки [10]. Наприклад, Б.Винару належить перша монографічна розвідка про репресованого М Слабченка [11]. Автор опрацював наявні на Заході документальні матеріали і праці академіка, зібрав свідчення сучасників, подав біографію творів вченого, визначив шляхи подальшого вивчення спадщини одесита, які з кінця 1980 – х років торували вітчизняні дослідники [12, с. 9-15].

Отже, дослідники діаспори зробили гідний внесок у справу повернення із забуття спадщини історико – правової науки УРСР 1920 – х років, у вивчення біографій значної кількості забутих чи замовчуваних в Радянській Україні імен славетних вчених. Проте біографічним студіям наших колег в умовах “холодної війни”, на жаль, були притаманні й недоліки.

Так, О.Пріцак помітив у багатьох студіях висування патріотизму на роль домінуючого оціночного критерію наукової діяльності, що відсунуло об’єктивність і науковість на другий план [13, с.14]. Ю.Шевельов підкреслив недоречність у біографі стичних дослідженнях ототожнення біографії, політичних переконань, творчості і місця вченого в історії науки, канонізації репресованих українознавців, видавання помилок за патріотичні наміри і оцінки “навпаки” порівняно з радянськими [14, с. 61-62]. Працям істориків діаспори притаманні, на думку В.Смоля, “... обмеженість джерельної бази і

законсервованість (десь наприкінці ХІХ ст..) інструментарію досліджень, методологічних та теоретичних підходів їхніх основних праць” [15, с. 7].

Соціально – політичні умови еволюції науки 1920 – х років оцінювались вченими діаспори однозначно негативно, що не дозволило об’єктивно проаналізувати конструктивні елементи наукової політики української радянської державності. Відповідно функціонування системи “наука – суспільство” не вивчалось, соціокультурні підходи зводились до стосунків з патріотичною інтелігенцією і тому роль науковців в громадсько – політичному та культурному житті недооцінювалась. Природно, що це аж ніяк не заперечує поважності внеску науковців діаспори у розробку біографістичного виміру сторін історичної науки. Тим більше, що після 1991 р. Доробок діаспори став надбанням вітчизняної науки і подальше вивчення проблеми здійснюється спільними зусиллями всіх українських вчених.

В Україні темрява над історичною наукою 1920 – х років почала зникати у роки перебудови, коли стали заповнюватися численні “білі плями”, розгорнулася критика більшовицьких ідеологем, штампів і міфів, розпочалося повернення імен та спадщини репресованих науковців, відкрилися спецховища архівів та бібліотек. Відбувся справжній публікаторський бум, методологічною основою якого став неопозитивізм, який в тих умовах був природним і навіть виправданим. Потенціал цього етапу в цілому був вичерпаний на середину 1990 – х р.р.

Так, всі найголовніші здобутки цих років в галузі історико – правничої біографістики пов’язані з творчим доробком Інституту держави і права ім.Корецького НАН України і зокрема І.Б.Усенка. Йдеться в першу чергу про дослідження одного з фундаторів національної історико – правничої науки академіка М.П.Василенка. У 1990 році у серії “Бібліографія вчених України” вийшла брошура з коротким описом життя та діяльності вченого та повною бібліографією [16]. Більш розлогі та деталізовані оцінки науково – організаційної, науково – педагогічної та науково – дослідної діяльності одного з фундаторів і другого президента НАН України подано в монографії “Микола Прокопович Василенко” [17]. В ній життя і натхненна праця вченого розглянуті на тлі становлення історико – правничої науки, у широкому контексті соціально – політичного життя Наддніпрянської України 1920 – х років. Вперше показана роль академіка у створенні і керівництві першою національною історико – правничою науковою школою.

У 1992 р. Побачила світ оригінальна праця колективу дослідників Інституту Держави і права ім. Корецького НАН України “Юридична наука і освіта в Україні” [18]. В ній вперше чільну увагу приділено аналізу науково – організаційної структури науки, що дозволило суттєво доповнити наші уявлення про роль переважної більшості правознавців 1920 – х років у поступі історико – правничого знання. Ці концептуальні підходи відтоді стали хрестоматійними.

На середину 1990 – х років було зроблено немало і для повернення науці та культурі спадщини ще одного з фундаторів історії держави і права України академіка М.Є.Слабченка. Зокрема, у 1992 р. Відбулись Загальні

збори Відділення історії, філософії та права НАН України на честь 110 – річчя вченого, матеріали якого видрукувані у “Віснику Національної АН України”, а 1995 р. В Одесі проведено республіканську конференцію “Академік Михайло Єлисейович Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях” [18]. Ці події засвідчили безперечні успіхи у вивченні життєвого і творчого шляху дослідника та певних аспектів творчості. Проте доробок академіка як історика – правознавця залишився поза увагою.

Для цього етапу було характерно зібрання чималого фактографічного та довідкового матеріалу. Так, зусиллями академічних інститутів у серії “Пам’ятки політико – правової культури України” підготовлено бібліографічний покажчик зі змістовною вступною розвідкою відомого дослідника діаспори про академіка С.Дністрянського [19], що створило надійне підґрунтя для подальших студій.

Отже, за 1988 – 1995 р.р. відбувалось інтенсивне повернення науці спадщини видатних вчених – правознавців 1920 – х років, введено до обігу значний масив нових джерел, заповнено численні лакуни. Ці екстенсивні процеси відбувалися на позитивістській основі і відзначались зайвою політизацією. З середини 1990 – х років почався новий етап у вивченні теми. Його змістовними ознаками є підготовка виважених досліджень з використанням сучасної методології, критичне засвоєння здобутків і втрат попереднього етапу, розширення проблематики, удосконалення методів використання і пошук нових джерел. Для цього склалися й певні передумови.

В першу чергу йдеться про створення об’єктивного уявлення про суспільний контекст еволюції історичної науки УРСР 1920 – х років. Так, академічна синтетична “Історія України: нове бачення” подає сучасне уявлення сутності ключових проблем України 1920 – х - початку 1930 – х років [20]. У дослідженнях С.Кульчицького з’ясовано роль української радянської державності у соціально – політичних процесах 1920 – х - початку 1930 – х років, виявлено вплив набираю чого силу тоталітаризму на функціонування системи “наука – суспільство”, окреслено політичну і соціально – економічну детермінованість соціальних функцій історичної науки [21]. У студіях Г.Касянова докладно реконструйовано політику влади щодо інтелігенції, виявлено її конструктивні й деструктивні елементи, зроблено висновок про катастрофічні наслідки для науки змін у соціальному складі вчених внаслідок радянзації української науки [22]. В “Історії Академії наук України” обґрунтована нова періодизація, подано структуру історичних установ, охарактеризовано стосунки ВУАН з режимом, виявлено втрати української науки внаслідок її радянзації і репресій [23].

Все це дозволило перейти до монографічного опрацювання постатей провідних істориків – правознавців 1920 – х років, видати ряд фундаментальних енциклопедій. В першу чергу йдеться про підготовку ґрунтового видання “Академічна юридична думка”, підготовану вченими Інституту держави і права ім. В.Корецького НАН України [24]. У книзі не лише висвітлено основні етапи становлення юридичної науки в системі НАН

України за 80 років її існування, але й подано об'єктивні біографічні довідки про академіків і членів – кореспондентів ВУАН.

Змістовно досліджує життя та діяльність Б.О.Кістяківського Л.Депенчук, яка не лише видала змістовну монографію про життєвий і творчий шлях видатного фахівця у галузі теорії держави і права, соціолога, філософа, публіциста і громадського діяча, але й провела кропітку роботу щодо археографічного опрацювання його щоденників [25]. Традиційно багато уваги привертає до себе постать М.Слабченка, монографія про творчий шлях академіка була презентована на одній з попередніх історико – правових конференцій[26].

Отже, з початку 1990 – х років українська біографістика почала систематичне вивчення закономірностей розвитку історико – правничої науки УСРС 1920 – х років з використанням сучасної методології й на основі критичного засвоєння здобутків дослідників діаспори і вітчизняних науковців. Підсумовуючи стан розробки проблеми наголосимо, що зроблено чимало. Водночас залишилось багато невивчених (чи досліджених недостатньо) питань, виникло багато нових. Причому, мова йде не стільки про нові факти, скільки про нові концептуальні підходи. Лише використання сучасних методологій дозволить узагальнити персоналій ний вимір поступу історико – правничої науки в умовах системних, суспільних трансформацій, політичного і методологічного плюралізму, альтернативності історичного знання і взаємодії із світовою наукою.

Щодо конкретних питань , то в першу чергу мова йде про комплексне дослідження впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на життєвий шлях вченого та його діяльність, про взаємодію в системі “наука – суспільство”, про механізми реалізації соціально – політичної обумовленості зміни наукових парадигм. Потребує узагальнення механізм безпосередньої взаємодії окремих структурних елементів науки (методологія, організація та ін.) з відповідними сферами діяльності вченого. Очевидно, що на перешкоді продуктивному аналізу цих узагальнюючих питань стоїть недостатня розробленість ряду питань конкретних.

Йдеться, зокрема, про правове поле науки, специфічну роль дослідних структур, наукових товариств, шкіл і напрямків. Причому, аналіз літератури застерігає проти штучної модернізації цих явищ 1920 – х років, що знецінює відповідні праці, не дозволяє оцінити унікальність цього періоду. Є чимало нез'ясованого у світоглядно – методологічних позиціях провідних науковців, залишився без узагальнення образ “пересічного” дослідника. Передусім йдеться про узагальнення біографій дослідників “другого ряду”, які в значній мірі визначають обличчя науки і науковця.

Але все це, наголосимо, аж ніяк не знецінює зробленого у вивченні юридичної біографістики юридичної науки УРСР 1920–х років. Українська історико – правова наука містить цілком достатні передумови для успішного вирішення нових завдань.

Примітки:

1. Историография истории Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1985 – 555 с. 2. Бабий Б.М. Почерк развития правовых исследований в Украинской ССР, 1919 – 1984 г.г. – К.: Наук. думка, 1984. – 196 с. 3. Див.: Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К.: Наук. думка, 1986. – 327 с.; Український біографічний словник: Історія і проблеми створення: матеріали науково – практичної конференції (Львів, 8 – 9.10.1996 р.). – Львів, 1997. – 129 с.; 4. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – Київ – Кембридж: Ун-т укр. археографії АН України; Український Науковий інститут Гарвардського ун-ту, 1991. – 80 с. Дорошенко Д.У. Огляд української історіографії. – К.: Українознавство, 1996. – XXX, 256 с. 5. Див. серію статей М.Грушевського в “Україні” ; Василенко М. Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна // ВУАН. Записки Соціально – економічного відділу. – К., 1926, - Т. 2/3. – С. 47 - 64. 6. Див.: Гермайзе О. Історична література (бібліограф. Огляд за 1926 р.) // Україна. – 1927. – Кн. 3. – С. 102 – 110. 7. Багалій Д. Нарис історії України на соціально – економічному ґрунті. – Т.І. – К.: ДВУ, 1928. – С. 59 – 93; Копержинський К. Огляд видань Одеського Наукового при ВУАН товариства // Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. – Одеса, 1928. – Т.І. – С. 34 – 37. 8. Романовський В.О. Українські городяни і політика царського уряду в другій половині ХУІІ ст.. // Укр. іст. журн. – 1966. - № 2, - С. 22 – 27; Романовський В.О. // УРЕ. – 1-е вид. – К.: Рад. енциклопедія, 1963. – Т. 12. – С. 346; Швацький П.А. Ювілей В.О.Романовського // Укр.іст. журн. – 1965. - № 3. – С. 159. 9. Рубинштейн Н.Л. О путях исторического исследования // История СССР. – 1962. - № 6. – С. 87 – 96. 10. Падох Я. Лев Окиншевич: видатний історик державного права Гетьманської України // Укр.. історик. – 1981. - № 1 – 4. – С. 105 – 117; 1982. - № 3 – 4. – С. 92 – 105 і т.д. 11. Винар Б. Академік Михайло Слабченко // Укр. історик. – 1982. - № 3 – 4. – С. 19 – 39. 12. Водотика С. Життя і творча спадщина академіка М.Слабченка в сучасній українській історіографії // Академік Михайло Єлисейович Слабченко: Наукова спадщина і життєвий шлях. Зб. Статей. – Одеса: Одеськ. держ. ун-т, 1996. – С. 9 – 15. 13. Прицак О. «Меня прежде всего интересует наука...» // Хроника 2000. Наш край. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 5 – 15. 14. Шевельов Ю. У довгій черзі: проблеми реабілітації // Наука і суспільство. України. Щорічник. – К.: Україна, 1991. – Вип. 25. – С. 60 – 66. 15. Смолій В.А. Українська історична наука на рубежі ХХІ століття // Освіта України. – 1997. – 4 липня. 16. Микола Прокопович Ващенко. – К.: Наук. думка, 1990. – 56 с. 17. Вороненко В.В., Кістерська Л.Д., Матвеева Л.В., Усенко І.Б. Микола Прокопович Ващенко. – К.: Наук. думка, 1991. – 272 с. 18. Див.: Академік М.Є.Слабченко: повернення в історію // Вісн. АН України. – 1993. - № 2. – С. 37 – 55; Академік Михайло Єлисейович Слабченко: Наукова спадщина і життєвий шлях. – Одеса: ОДУ, 1995. – 124 с. 19. Академік Станіслав Дністрянський. 1870 – 1935. Бібліографія. –

К., 1992. – 94 с. 20. Історія України: нове бачення: У 2 т. / За ред. В.Смолія. – К.: Україна, 1996. – Т. 2. – 494 с. 21. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с. 22. Касьянов Г. Українська інтелігенція 20–30- х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус – Вік; Едмонтон: Канад. ін –т укр. Студій Альберт. ун – ту, 1992. – 176 с. 23. Історія Академії наук України. 1918 – 1993. – К. : Наук. думка, 1994. – 318 с. 24. Академічна юридична думка / І.Б.Усенко., Т.І.Бондарук; За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Ін. Юре, 1998. – 503 с. 25. Депенчук Л. Богдан Кістяківський. – К.: Основи, 1995. – 174 с. 26. Водотика С.Г. Академік Михайло Єлисейович Слабченко, Нарис життя та творчості. – Київ – Херсон: Атлант, 1998, - 142 с.